Edgar Allan Poe

Jucătorul de şah al lui Maelzel

Poate că niciodată un astfel de spectacol n-a atras într-o atât de mare măsură atenţia tuturor ca Jucătorul de şah al lui Maelzel. Oriunde a fost văzut, a constituit pentru orice ins care cugeta un lucru vrednic de cea mai vie curiozitate. Cu toate acestea, problema lui modus operandi a rămas încă nedezlegată. Nu s-a scris încă nimic în această privinţă care ar putea fi socotit hotărâtor. Găsim deci peste tot locul oameni înzestraţi cu geniul mecanicii, oameni cu o minte ascuţită şi pătrunzătoare, cu putere de a înţelege şi de a deosebi, care nu se sfiesc câtuşi de puţin să susţină că automatul nu e decât o simplă maşină, ale cărei mişcări nu depind de vreo intervenţie omenească şi care, sfidând orice comparaţie, e, prin urmare, cea mai minunată dintre toate invenţiile omului. Şi această concluzie, trebuie s-o spunem, ar fi incontestabilă dacă presupunerea care o precede ar fi judicioasă şi exactă.

Dacă adoptăm această ipoteză, e cu desăvârşire absurd să mai punem alături de Jucătorul de şah orice altă născocire asemănătoare, fie din zilele noastre, fie din vremurile cele mai vechi. S-au mai văzut totuşi multe şi uimitoare asemenea automate. O dare de seamă asupra celor mai vrednice de luare-aminte dintre ele o găsim în Scrisorile despre magia naturală lăsate de Brewster. Printre acestea poate fi semnalată, în primul rând — nefiind cu putinţă nici o îndoială asupra faptului că a existat într-adevăr —, careta născocită de domnul Camus pentru bucuria lui Ludovic al XIV-lea când era copil. În camera în care avea loc spectacolul, se aducea o masă pregătită anume, cu suprafaţa cam de patru picioare pătrate. Pe aceasta era pusă o caretă de o lungime de şase ţoli, făcută din lemn şi trasă de doi cai din acelaşi material. Printr-un geam lăsat în jos se vedea o doamnă care şedea pe bancheta din fund. Pe capră, un vizitiu ţinea hăţurile, iar la locurile lor din spate se aflau un lacheu şi un paj. Domnul Camus apăsa atunci pe un resort. Pe loc, vizitiul pocnea din bici şi caii porneau de la sine de-a lungul marginii mesei, trăgând careta după ei. După ce mergeau cât se putea de departe în această direcţie, coteau deodată la stânga, ducând vehiculul tot pe marginea mesei, perpendicular pe

drumul parcurs până atunci. Careta continua tot aşa, până ajungea în faţa scaunului, pe care şedea tânărul principe. Se oprea. Pajul cobora şi deschidea portiera, iar doamna, coborând la rândul ei, înmâna suveranului o jalbă. Apoi se suia din nou în caretă. Pajul ridica scara, închidea portiera şi îşi relua locul. Vizitiul biciuia caii şi careta se întorcea acolo de unde pornise.

Vrăjitorul domnului Maillardet e de asemenea vrednic de a fi amintit. În această privinţă, reproducem următoarea dare de seamă apărută tot în scrisorile mai sus pomenite ale doctorului Brewster, al cărui principal izvor de informare este Edinburgh Encyclopedia.

„Una dintre cele mai populare construcţii mecanice pe care le-am văzut este Vrăjitorul, făcut de domnul Maillardet, în scopul de a răspunde unor anumite întrebări. La poalele unui zid se vede şezând o figură îmbrăcată în chip de vrăjitor şi care ţine în mâna dreaptă o baghetă, iar în cealaltă un ceaslov. Pe nişte medalioane ovale sunt scrise câteva întrebări pregătite din vreme. Spectatorul îşi alege dintre ele câteva la care doreşte să capete un răspuns. Le aşază apoi într-un sertar menit să le primească şi, printr-un resort, sertarul se închide până ce se transmite răspunsul. Atunci vrăjitorul se ridică de la locul său, îşi lasă capul în jos, face câteva cercuri cu bagheta şi, consultându-şi ceaslovul, ca şi cum ar fi cufundat în gânduri, şi-l aduce încet în dreptul frunţii. Astfel, după ce a părut că a cugetat îndelung la întrebarea ce i s-a pus, ridică bagheta şi loveşte cu ea în zid, sus, deasupra capului. Se deschide atunci o uşă cu două canaturi şi apare un răspuns potrivit întrebării puse. Canaturile apoi sunt iar închise, vrăjitorul se întoarce la locul său de mai înainte şi sertarul se deschide pentru a restitui medalionul. Medalioanele sunt în număr de douăzeci, purtând felurite întrebări, cărora vrăjitorul le dă cele mai potrivite şi surprinzătoare răspunsuri. Medalioanele sunt făcute din nişte foi subţiri de cupru, în chip de elipsă, şi semănând cât se poate de bine între ele. Unele poartă câte o întrebare înscrisă pe fiecare parte, şi acestora vrăjitorul le răspunde pe rând. Dacă sertarul se închide fără ca medalionul să fi fost pus într-ânsul, vrăjitorul se ridică în picioare, îşi consultă ceaslovul, clatină din cap şi se aşază iar. Canaturile uşii rămân închise, şi sertarul se deschide fără nimic în el. Dacă se introduc în sertar două medalioane deodată, se răspunde numai celui aşezat dedesubt. Când

maşina e pusă în funcţiune, mişcările ei continuă un ceas întreg, în care timp răspunde la vreo cincizeci de persoane. Inventatorul susţinea că mijloacele prin care diferitele medalioane acţionau asupra maşinii, pentru a dobândi răspunsuri potrivite întrebărilor scrise pe ele, erau cât se poate de simple."

Răţoiul lui Vaucanson era şi mai grozav.

De mărime naturală, acest mecanism imita cu atâta măiestrie făptura vie, încât nu exista spectator care să nu poată fi amăgit. Executa, zice Brewster, toate mişcările şi gesturile vieţii: mânca şi înghiţea cu Poftă şi bea cu sete. Cu capul şi cu gâtul făcea toate mişcările proprii unui răţoi, tulburând ca şi el apa din care sorbea cu ciocul. Putea să scoată şi câte un măcăit în chipul cel mai natural cu putinţă. Cât despre structura anatomică, artistul se arătase de o dibăcie neântrecută. Nu era os de răţoi adevărat care să nu fi fost reprodus în alcătuirea automatului, iar aripile acestuia, din punct de vedere anatomic, n-aveau nici un cusur. Erau imitate fiece cavitate şi toate apofizele şi liniile curbe, şi fiece os îşi îndeplinea mişcările care îi sunt proprii. Când se aruncau grăunţe dinainte-i, răţoiul îşi lungea gâtul, le ciugulea, le înghiţea şi le mistuia.

Dar dacă găsim că aceste maşini, luate ca invenţii, sunt geniale, ce vom spune oare despre maşina de calculat a lui Babbage!? Ce vom spune despre un aparat de metal şi lemn care nu numai că poate face calcule oricât de grele, bazate pe tabelele astronomice şi nautice, dar poate întări exactitatea matematică a acestor operaţii, având capacitatea de a-şi corecta propriile lui greşeli? Ce vom spune oare despre o maşină care nu numai că e în stare să aducă la îndeplinire toate acestea, dar îşi întipăreşte pe loc rezultatele ei atât de complicate de îndată ce le-a dobândit, fără ca mintea omenească să se fi amestecat câtuşi de puţin? Ni se va răspunde, poate, că o maşină, aşa cum am descris-o, este fără nici o îndoială mult mai presus decât Jucătorul de şah al lui Maelzel. Nicidecum, ea este, dimpotrivă, cu totul mai prejos, cu condiţia să admitem (ceea ce nu poate fi admis nici o singură clipă) că Jucătorul de şah este numai şi numai o maşină, şi prin urmare îşi face singură mişcările sale operative, fără nici un amestec nemijlocit al omului.

Calculele aritmetice şi algebrice sunt, prin însăşi natura lor, precise şi determinate. Anumite elemente fiind date, ele conduc în mod inevitabil şi necesar la anumite rezultate. Acestea nu depind de nimic altceva şi sunt influenţate numai de elementele date dintru început. Şi problema de rezolvat înaintează sau ar trebui să înainteze către dezlegarea ei finală printr-o serie de operaţii infailibile, care nici nu pot fi schimbate, nici nu pot suferi modificări. În aceste condiţii ne putem da seama, fără greutate, că e cu putinţă să construim un anume mecanism care, pornind de la datele problemei de rezolvat, îşi va continua mişcările în chip regulat, progresiv şi fără nici o abatere către dezlegarea cerută, fără ca mişcările sale, deşi foarte complexe, să poată fi privite într-altfel decât ca precise şi determinate. Dar cu Jucătorul de şah e cu totul altceva. Nu mai e vorba de o desfăşurare de mai înainte hotărâtă. Nici o mutare în jocul de şah nu e urmarea necesară a unei anumite alte mutări. Niciodată nu se poate prevedea din poziţia pieselor de şah într-un moment al partidei care anume va fi această poziţie într-un alt moment viitor. N-avem decât să punem prima mişcare dintr-o partidă de şah în paralel cu datele unei probleme de algebră, ca să ne dăm seama de uriaşa deosebire dintre ele. În ce priveşte datele problemei de algebră, operaţia următoare, depinzând neapărat de ele, este rezultatul lor inevitabil. Este creaţia lor. Trebuie să fie acesta, şi nu altul. Dar în jocul de şah nu există o anumită a doua mişcare ce trebuie să urmeze celei dintîi. Într-o problemă de algebră, pe măsură ce se înaintează înspre dezlegarea ei, siguranţa operaţiilor se menţine neschimbată. A doua operaţie fiind o urmare a datelor problemei, cea de-a treia este şi ea o urmare a celei de a doua, a patra, a celei de-a treia, a cincea, a celei de a patra, şi tot aşa până la sfârşit, fără ca altă schimbare să fie cu putinţă. În jocul de şah însă, nesiguranţa în privinţa mişcării ce trebuie să urmeze e cu atât mai mare cu cât partida înaintează, pe-abia s-au făcut câteva mutări, şi nici un pas mai departe nu mai e sigur. Fiece observator al jocului poate propune o altă mutare. Totul depinde numai de diferitele calcule ale jucătorilor. Chiar dacă s-ar admite — ceea ce nu poate fi admis — că mişcările automatului care joacă şah sunt de mai înainte hotărâte, ele vor fi negreşit întrerupte şi tulburate de voinţa cu totul nedeterminată a adversarului. Deci, nu există nici cea mai mică

asemănare între operaţiile Jucătorului de şah şi cele făcute de maşina de calculat a lui Babbage. Iar dacă vrem să susţinem că Jucătorul de şah e o simplă maşină, va trebui să recunoaştem că e, mai presus de orice comparaţie, cea mai minunată dintre invenţiile minţii omeneşti. Totuşi, baronul Kempelen, primul ei prezentator, nu se sfieşte să susţină că e vorba de „o maşină cât se poate de obişnuită, o jucărioară, ale cărei mişcări se arată a fi atât de uimitoare numai mulţumită concepţiei îndrăzneţe ce stă la temelia ei şi fericitei alegeri a metodelor folosite pentru a crea iluzia". Ar fi însă zadarnic să stăruim asupra acestui punct. Nu încape îndoială că operaţiile automatului sunt conduse de mintea omului, şi de altceva nimic. Într-adevăr, lucrul acesta poate fi dovedit în chip matematic şi a priori. Tot ce ne mai rămâne să arătăm este felul în care se face simţit amestecul omului, înainte de a intra în acest subiect, credem că e nimerit să facem un scurt istoric, precum şi o descriere a Jucătorului de şah, pentru acei dintre cititorii noştri care n-au avut niciodată prilejul să fie de faţă la spectacolul domnului Maelzel.

În Edinburgh Encyclopaedia poate fi aflată, sub titlul Androides, o dare de seamă amănunţită asupra principalelor automate din timpurile vechi şi noi.

Automatul care joacă şah a fost inventat în 1769 de către baronul Kempelen, un nobil din Pressburg, în Ungaria, care mai târziu l-a cedat, dimpreună cu secretul operaţiilor, posesorului său actual. Scurtă vreme după construirea lui, s-au dat cu el spectacole la Pressburg, Paris, Viena Şi în alte oraşe de pe continent. În anii 1783 şi 1784, domnul Maelzel l-a dus

la Londra. În anii din urmă a trecut prin oraşele mai de seamă ale Statelor Unite. Pretutindeni unde a fost văzut, apariţia lui a stârnit cea mai vie curiozitate, şi spectatori din toate clasele sociale au făcut numeroase încercări pentru a pătrunde taina mişcărilor sale. Gravura reprodusă mai sus ne dă o imagine destul de fidelă a figurii aşa cum au văzut-o cetăţenii din Richmond acum câteva săptămâni. Braţul drept totuşi ar trebui să se întindă ceva mai mult peste ladă; pe aceasta ar trebui să se vadă un eşichier, şi câtă vreme manechinul ţine o pipă în mână, perniţa n-ar trebui să se vadă. De când domnul Maelzel a devenit proprietarul Jucătorului de şah, s-au făcut în costumul acestuia câteva schimbări fără însemnătate. Pomponul, de pildă, nu exista la început.

La ora hotărâtă pentru spectacol, se ridică o cortină sau se deschide o uşă cu două canaturi, şi maşina este adusă pe rotile până la vreo douăsprezece picioare depărtare de cel mai apropiat dintre spectatori, iar între acesta şi Jucătorul de şah e întinsă o frânghie. Se vede o figură —un fel de manechin — îmbrăcată turceşte şi şezând cu picioarele încrucişate dinaintea unei lăzi uriaşe, făcută — după câte se pare — din lemn de arţar şi care slujeşte drept masă. Dacă i se va cere, prezentatorul va duce maşina în orice parte a sălii, o va lăsa în orice punct i s-ar cere, ba chiar o va muta din loc în repetate rânduri în timp ce se joacă partida. Baza lăzii e destul de ridicată de la pământ, mulţumită unor rotile sau unor mici cilindri de aramă pe care se mişcă, şi astfel spectatorii pot vedea în voie întreg spaţiul liber aflat mai jos de automat. Scaunul pe care şade Jucătorul de şah e ţintuit, o dată pentru totdeauna, de ladă. Pe tăblia de sus a acesteia se găseşte un eşichier, bătut şi el în cuie, o dată pentru totdeauna. Braţul drept al Jucătorului de şah e întins înainte, cât e de lung, alcătuind un unghi drept cu trupul şi parcă lăsat în voia lui la marginea eşichierului. Mâna e aşezată cu palma în jos. Eşichierul are o suprafaţă de optsprezece ţoli pătraţi. Braţul stâng al Jucătorului e îndoit din cot, iar în mâna stângă ţine o pipă. Spatele turcului e acoperit de o perdea verde, care îi învăluie în parte linia umerilor. Dacă ne luăm după înfăţişarea exterioară a lăzii, aceasta e împărţită în cinci compartimente, adică trei dulăpioare de dimensiuni egale şi două sertare, aşezate sub dulăpioare. Amănuntele date până aici se referă la înfăţişarea automatului, aşa cum apărea când era prezentat pentru întâia oară în faţa spectatorilor.

După aceea Maelzel aduce la cunoştinţă adunării că are să-i arate mecanismul automatului. Scoţând o legătură de chei din buzunar, deschide cu una din ele uşiţa însemnată în gravură cu cifra 1 şi-i pofteşte pe cei de faţă să-l cerceteze în tot cuprinsul lui. Întreg interiorul pare plin de roţi şi rotiţe dinţate, de pârghii şi de alte maşinării, atât de strâns înghesuite înăuntru, încât ochiul nu poate pătrunde decât la o mică adâncime în grămada lor. Lăsând uşiţa larg deschisă, Maelzel trece îndărătul lăzii şi, ridicând perdeaua care-l acoperă pe Jucător, deschide o altă uşiţă, aşezată tocmai în spatele celei ce fusese deschisă mai întâi. Ţinând în faţa acesteia o lumânare aprinsă, mutând în acelaşi timp maşina din loc în loc, face să cadă o lumină

puternică înlăuntrul dulapului, care acum se dovedeşte a fi plin cu maşinării de tot felul. Spectatorii declarându-se mulţumiţi, Maelzel închide uşa dindărăt, o încuie, scoate cheia din broască, lasă din nou draperia peste Jucător şi se întoarce în faţa aparatului. Nu trebuie să uităm că uşiţa pe care am însemnat-o cu cifra 1 rămâne deschisă. Prezentatorul purcede acum la deschiderea sertarului aşezat sub dulăpioare, în partea de jos a lăzii, fiindcă în realitate nu există decât un singur sertar, deşi s-ar părea că sunt două, dar cele două mânere şi găuri de cheie sunt numai de frumuseţe. Sertarul fiind deschis de tot, se pot vedea o perniţă şi un joc de şah fixat perpendicular pe o ramă. Lăsând sertarul deschis, la fel ca dulapul nr. 1, Maelzel descuie uşiţa nr. 2 şi uşiţa nr. 3, care se dovedesc atunci a nu fi decât canaturile unei aceleiaşi uşi, ce dă într-unul şi acelaşi compartiment. Totuşi, la dreapta acestui compartiment (adică la dreapta spectatorilor), se află o mică despărţitură de o lărgime de şase ţoli, plină de maşinării. Compartimentul principal (pe care-l vom numi astfel ori de câte ori vom vorbi de acea parte a lăzii, vizibilă după deschiderea uşilor nr. 2 şi nr. 3) e căptuşit cu postav negru şi nu cuprinde alte maşinării în afară de două piese de oţel, în formă de sfert de cerc, aşezate în câte unul din cele două colţuri de sus ale sale. O mică ieşitură, lată cam de vreo opt ţoli pătraţi şi acoperită tot cu postav de culoare închisă, se găseşte pe podeaua compartimentului lângă colţul cel mai retras, aflat la stânga spectatorului. Lăsând închise uşile nr. 2 şi nr. 3, la fel ca şi sertarul şi uşa însemnată cu nr. 1, prezentatorul se duce îndărătul compartimentului principal, şi acolo, deschizând o altă uşă, bagă în el o lumânare aprinsă şi luminează puternic interiorul. În felul acesta, întreaga ladă fiind în aparenţă expusă privirilor celor de faţă, Maelzel, lăsând uşa şi sertarul mereu deschise, întoarce de-a binelea tot automatul şi, ridicând perdeaua, îl arată pe Turc din spate, în şalele acestuia se deschide o uşă cu o suprafaţă de vreo zece ţoli pătraţi, şi tot astfel, în coapsa lui stângă, încă una, mai mică. Partea dinlăuntru, văzută prin aceste deschizături, pare plină cu maşinării, îndeobşte fiece spectator rămâne pe deplin încredinţat că a văzut şi a cercetat până în amănunt şi dintr-o dată toată alcătuirea automatului, şi gândul că o persoană oarecare ar putea sta ascunsă înlăuntru în timpul unei cercetări atât de minuţioase şi depline a acestui interior e înlăturat pe

dată ca o absurditate nemaipomenită, chiar dacă pentru o clipă a putut găsi crezare.

Ducând maşina îndărăt, pe locul ei de la început, domnul Maelzel aduce la cunoştinţa publicului că automatul va juca o partidă de şah cu oricine binevoieşte să-i fie adversar. După ce se găseşte cineva care acceptă provocarea, i se aduce o măsuţă care e aşezată foarte aproape de frânghie, dar în partea dinspre spectatori, şi pusă în aşa fel încât toată lumea să poată vedea bine automatul. Dintr-un sertar ale acestei măsuţe se scot piesele unui joc de şah, şi de obicei, dar nu întotdeauna, domnul Maelzel chiar cu mâna lui le aşază pe eşichier, care e alcătuit din numărul ştiut de pătrăţele zugrăvite pe masă. Îndată ce adversarul ia loc pe scaun, prezentatorul se apropie de sertarul lăzii, şi luând din el perniţa, o aşază drept sprijin sub braţul stâng al automatului, după Ce i-a luat din mână pipa. Luând apoi din sertar şi piesele de şah ale automatului, le rânduieşte pe eşichierul din faţa acestuia. Pe urmă închide uşile şi le încuie, lăsând legătura de chei la uşa însemnată cu nişte semne şi sertarul şi, în sfârşit, pune în mişcare mecanismul cu o cheie pe care o introduce într-o deschizătură de la capătul din stânga al uşii (stânga spectatorilor). Acum începe jocul. Automatul face prima mutare. De obicei durata partidei e limitată la o jumătate de oră, dar dacă la sfârşitul acestui răstimp nu s-a terminat încă, şi adversarul o poate câştiga împotriva automatului, rareori se întâmplă ca domnul Maelzel să se opună la continuarea ei. Fără îndoială că pricina vădită şi adevărată a limitării în timp a partidei este grija de a nu obosi publicul. Se înţelege, desigur, că atunci când adversarul face o mutare pe măsuţa sa, domnul Maelzel, lucrând ca un reprezentant al adversarului, execută aceeaşi mişcare pe tăbliţa automatului. Pe de altă parte, atunci când Turcul face o mutare, ea este reprodusă pe măsuţa adversarului tot de domnul Maelzel, care, de data asta, lucrează ca reprezentant al automatului. În felul acesta, prezentatorul e nevoit să treacă întruna de la o măsuţă la alta. De asemenea, se duce mereu în spatele Jucătorului să îndepărteze piesele de şah pe care acesta le-a luat şi pe care le aşază, pe măsură ce sunt scoase din joc, pe ladă, la stânga eşichierului (chiar la stânga sa). Când automatul se arată şovăielnic în privinţa unei mişcări pe care trebuie să o facă, publicul vede câteodată pe prezentator cum se postează singur, foarte aproape, la dreapta

aparatului şi cum îşi lasă mâna să cadă cu nepăsare, la răstimpuri, pe ladă. Are şi un fel al lui de a bate cu neastâmpăr din picior, făcut anume să trezească în minţile celor care sunt mai degrabă şireţi decât pătrunzători bănuiala că între el şi maşină ar exista o înţelegere tainică. Nu încape îndoială că aceste ciudăţenii sunt simple ticuri ale domnului Maelzel, sau, dacă îşi dă seama de ele, scopul lui e de a da spectatorilor ideea greşită că Jucătorul de şah e numai şi numai o maşinărie.

Turcul joacă şah cu mâna stângă. Toate mişcările braţului sunt făcute în unghi drept. În felul acesta, mâna lui (care poartă mănuşă şi e îndoită într-un chip firesc) e dusă de-a dreptul deasupra piesei ce trebuie mişcată şi se lasă, în cele din urmă, în jos peste aceasta, pentru ca degetele să o apuce, de cele mai multe ori, fără nici o greutate. Câteodată însă, când figura de şah nu e tocmai pe locul care trebuie să se afle, automatul, încercând să o apuce, dă greş. Când se întâmplă un asemenea lucru, automatul nu face o altă încercare, dar braţul lui îşi continuă mişcările în direcţia de la început, întocmai ca şi cum ar fi apucat cu degetele piesa de şah. După ce a arătat în felul acesta locul anumit pe care ar fi trebuit să se facă mutarea, mâna se retrage pe perniţa ei, şi Maelzel execută schimbarea cerută de automat. La fiece mişcare a acestuia se aude zgomotul maşinăriei în funcţiune. În timpul desfăşurării jocului, Jucătorul de şah îşi roteşte ochii din când în când, ca şi cum ar supraveghea eşichierul, îşi clatină capul şi pronunţă cuvântul şah, dacă e nevoie .

Dacă adversarul său a făcut o mişcare nepermisă, Jucătorul de şah loveşte cu vioiciune în cutie cu degetele mâinii drepte, clătinându-şi supărat capul, şi după ce pune la loc, în vechea sa poziţie, piesa de şah greşit mutată, face, cu de la sine putere, mutarea următoare. Când a câştigat partida, dă din cap ca unul care a izbândit, se uită cu satisfacţie la publicul spectator şi, întinzându-şi mâna stângă mai departe, ca de obicei, îşi lasă doar degetele să se odihnească pe pernă. Îndeobşte, Turcul e biruitor; o dată sau de două ori însă a fost bătut. La sfârşitul partidei, Maelzel e gata, dacă i se cere, să arate iarăşi publicului mecanismul din ladă, în acelaşi fel ca la început. Maşina e împinsă pe rotile îndărăt şi, în sfârşit, o perdea o ascunde vederilor asistenţei.

Faptul că turcul rosteşte cuvântul şah se datoreşte unei perfecţionări introduse de domnul Maelzel. Când era proprietatea baronului Kempelen, automatul dădea şah bătând cu mâna dreaptă în cutie.

S-au făcut mai multe încercări de a dezlega misterul automatului. părerea cea mai răspândită, o părere îmbrăţişată îndeobşte de oamenii de la a căror inteligenţă s-ar fi aşteptat mai mult, era, precum am mai spus, că nu ar fi fost vorba de nici un amestec direct al omului aici, cu alte cuvinte că maşina nu e decât o maşină, şi altceva nimic. Erau însă mulţi care susţineau că însuşi prezentatorul conducea mişcările automatului prin mijloace mecanice acţionate prin intermediul picioarelor lăzii. Au mai fost şi alţii care au vorbit, foarte convinşi, de un magnet. Despre cea dintâi dintre aceste păreri nu mai avem nimic de adăugat la cele ce am mai spus. În legătură cu cea de-a doua, nu mai e nevoie să repetăm că maşina, fiind împinsă pe rotile, poate fi dusă, la cererea oricărui spectator, în orice parte a sălii chiar în timpul partidei. În ce priveşte magnetul, această presupunere nu poate fi nici ea susţinută; dacă un magnet ar fi elementul activ, orice alt magnet aflat în buzunarul vreunui spectator ar tulbura tot mersul mecanismului. De altfel, prezentatorul este de acord ca un magnet, cel mai puternic dintre toate, să fie lăsat chiar pe ladă în timpul desfăşurării spectacolului.

Cea dintâi încercare de a explica în scris secretul automatului — sau cel puţin cea dintâi încercare de care am cunoştinţă — a fost făcută într-un opuscul tipărit la Paris în 1785. Teza autorului se reduce la atât: că un pitic pune în mişcare maşina. Se presupune că pe când se deschide lada, piticul acesta se ascunde în ea, băgându-şi picioarele în doi cilindri goi pe dinăuntru — despre care se afirmă că fac parte (cu toate că nu fac) din maşinăria dulapului nr. 1 —, în vreme ce trupul său rămâne cu totul în afara aparatului, fiind acoperit de perdeaua Turcului. După ce se închid uşile, piticul poate să-şi strecoare trupul în ladă, deoarece zgomotul pricinuit de o parte a maşinăriei îi îngăduie să o facă fără a fi auzit şi chiar să închidă uşa prin care a intrat. Lăuntrul automatului fiind apoi expus cu dinadinsul tuturor privitorilor fără ca în el să fie văzut cineva, spectatorii — spune autorul articolului — sunt încredinţaţi că nimeni nu se ascunde în vreuna din despărţiturile

ce alcătuiesc aparatul. Această ipoteză e în întregime de o absurditate Prea vădită pentru a merita să fie comentată sau combătută, şi credem prin urmare că a fost foarte puţin luată în seamă.

În 1789, LE. Freyhere a publicat la Dresda o carte în care s-a făcut o nouă încercare de a dezlega misterul. Cartea domnului Freyhere era destul de voluminoasă şi din belşug ilustrată cu gravuri în culori. Autorul presupunea că „un băiat bine pregătit, foarte subţiratic şi înalt (tocmai cât trebuie ca să se poată ascunde într-un sertar aşezat de-a dreptul sub eşichier)", juca partida şi făcea toate mutările automatului. Deşi era şi mai neroadă decât cea expusă de autorul parizian, această idee s-a bucurat de o primire mai bună din partea cititorilor şi a fost socotită, într-o oarecare măsură, ca adevărata dezlegare a minunii, până în ziua în care inventatorul puse capăt discuţiei prin aceea că a primit să fie cercetat îndeaproape capacul lăzii.

Aceste ciudate încercări de a găsi o explicaţie au fost urmate şi de altele, nu mai puţin ciudate. În ultimii ani, totuşi, un scriitor anonim, printr-un şir de raţionamente într-o formă cu totul incultă, a izbutit să ajungă la o soluţie vrednică de a fi luată în seamă, pe care însă n-o putem socoti ca fiind singura adevărată. Articolul său, apărut mai întâi într-o publicaţie săptămânală din Baltimore, era ilustrat cu gravuri şi avea ca titlu: încercare de a analiza Jucătorul de şah automat al lui Maelzel. Credem că acest eseu este originalul opusculului la care face aluzie domnul David Brewster în Scrisorile despre magia naturală, afirmând fără sfială că e o explicaţie pe deplin mulţumitoare. Nu încape îndoială că rezultatele analizei sunt, în general, juste. Dar faptul că Brewster a putut susţine că articolul cu pricina alcătuieşte o explicaţie pe deplin mulţumitoare ne sileşte să presupunem că autorul nu l-a citit decât în grabă şi fără atenţie. Citind rezumatul acestui eseu apărut în Scrisorile despre magia naturală, este cu neputinţă să ajungi la vreo încheiere limpede cu privire la exactitatea sau inexactitatea analizei de care este vorba, şi asta datorită foarte greşitei manipulări a datelor folosite, precum şi a numeroaselor lor lacune. Acelaşi cusur se găseşte şi în încercarea de a analiza etc, aşa cum am citit-o în forma ei originară. Soluţia constă într-o serie de explicaţii amănunţite (ilustrate cu gravuri în lemn şi cuprinzând un mare număr de pagini), cu scopul de a demonstra

posibilitatea de a schimba locul despărţiturilor din ladă în aşa fel încât să îngăduie unei fiinţe omeneşti ascunse înăuntru să-şi mute unele părţi ale trupului ei dintr-un compartiment într-altul în timpul arătării mecanismului şi să înşele astfel atenţia spectatorilor. Aşa cum am mai spus şi cum vom mai încerca să dovedim, nu încape îndoială că singurul adevăr stă în principiul şi, mai ales, în rezultatul acestei explicaţii. Cineva, un ins oarecare, se află ascuns în lada aparatului în tot timpul cât ţine prezentarea interiorului acestuia. Sântem totuşi împotriva întregii vorbării prin care ni se descrie felul cum sunt puse în mişcare diferitele compartimente pentru a înlesni mişcările celui ascuns înăuntru. Sântem, dimpotrivă, de părere că aceasta nu e decât o simplă teorie admisă chiar de la început, căreia, ulterior, împrejurările sunt silite să i se adapteze. Nici un raţionament inductiv nu duce şi nu poate susţine această teorie. Oricare ar fi modalitatea folosită pentru a înfăptui schimbările, ea rămâne desigur ascunsă în tot timpul cât ţine cercetarea. A demonstra că e cu putinţă ca unele mişcări să fie executate într-un anume fel nu înseamnă nici pe departe a demonstra că în cazul de faţă ele sunt realizate chiar în felul acesta. Mai pot să existe infinit de multe alte metode prin care să se dobândească aceleaşi rezultate. Probabilitatea ca tocmai metoda la care ne-am oprit să fie cea adevărată se află deci în raport de unu la infinit. Dar, în realitate, acest anume lucru care ne interesează, adică trecerea dintr-un compartiment într-altul, nu are nici o însemnătate. Este cu totul de prisos să consacri şapte-opt pagini pentru a dovedi ceea ce nu are să tăgăduiască nici un om cu bun-simţ: că adică minunatul geniu mecanic al baronului Kempelen a putut foarte bine să născocească mijloacele necesare pentru a închide o uşă sau a schimba un panou prin mijlocirea unei fiinţe omeneşti aflată şi ea în slujba lui şi pusă în atingere cu panoul sau cu uşa, dimpreună cu toate celelalte operaţiuni îndeplinit într-un fel care le pune cu totul la adăpost de privirile spectatorilor, aşa cum ne arată autorul eseului şi cum ne vom strădui şi noi să dovedim într-un chip mult mai cuprinzător.

În încercarea noastră de a veni cu o explicaţie a automatului, vom arăta mai întâi în ce fel se înfăptuiesc mişcările lui, iar apoi vom descrie, cât mai pe scurt cu putinţă, natura observaţiilor din care ne-am dedus rezultatul.

Spre o deplină înţelegere a problemei, este necesar să repetăm în câteva cuvinte procedeul adoptat de experimentator pentru a arăta partea lăuntrică a lăzii, procedeu de la care el nu se abate niciodată, nici în cel mai mic amănunt. În primul rând, el deschide uşa nr. 1. Lăsând-o deschisă, se duce îndărătul lăzii şi deschide o altă uşă, opusă uşii nr. 1. La această uşă dindărăt ţine o lumânare aprinsă. Apoi închide uşa dindărăt, o încuie şi, întorcându-se în faţă, trage sertarul până la fund. După aceea deschide uşile nr. 2 şi nr. 3 (uşile cu două canaturi) şi arată interiorul compartimentului principal. Lăsându-l deschis şi pe acesta, şi sertarul şi uşa din faţă a dulapului nr. 1, se duce iarăşi în spatele lăzii şi deschide uşa dindărăt a compartimentului principal. Închiderea lăzii se face fără a ţine seama de vreo rânduială, atâta numai că uşile cu două canaturi sunt totdeauna închise mai înaintea sertarului.

Să presupunem că o persoană se află ascunsă în maşină când aceasta e împinsă întâia oară în faţa spectatorilor. Corpul ei e aşezat în spatele maşinăriilor înţesate în dulapul nr. 1 (partea dindărăt a maşinăriei acesteia fiind aşezată în aşa fel încât să poată aluneca toată din compartimentul principal în compartimentul nr. 1, dacă nevoia o cere), iar picioarele-i sunt bine întinse în compartimentul principal. În clipa când Maelzel deschide uşa nr. 1, omul ascuns acolo nu e câtuşi de puţin în primejdie de a fi descoperit fiindcă privirea cea mai pătrunzătoare nu poate străbate la o adâncime de mai mult de doi ţoli în întunericul dinlăuntru. Altfel însă stau lucrurile când uşa dindărăt a dulapului nr. 1 este deschisă. O lumină puternică pătrunde atunci în dulap, şi corpul omului ar fi descoperit fără greş dacă s-ar afla acolo. Dar nu e. Cheia pusă în broasca uşii dindărăt a fost un simplu semnal, la auzul căruia persoana ascunsă înăuntru îşi duce corpul înainte, într-un unghi cât mai ascuţit cu putinţă, ghemuindu-se cu totul, sau aproape cu totul, în compartimentul principal. Această poziţie însă e foarte grea şi căznită Şi nu poate fi menţinută multă vreme. De aceea îl vedem pe Maelzel închizând uşa dindărăt. O dată cu aceasta, nu mai are nici un rost ca trupul omului să nu-şi reia poziţia lui de mai înainte, căci dulapul e iarăşi destul de întunecat ca să înfrunte cercetările. Sertarul acum e deschis şi picioarele persoanei dinlăuntru atârnă în spatele lui, în locul Pe care îl ocupase până adineauri.

Sir David Brewster presupune că îndărătul sertarului se găseşte în permanenţă un spaţiu încăpător, chiar când sertarul e închis, cu alte cuvinte, că sertarul este fals şi nu ajunge până în dosul lăzii. Această părere nu poate fi câtuşi de puţin susţinută. O înşelătorie atât de grosolană ar fi descoperită fără zăbavă, mai ales că sertarul, fiind deschis în toată întinderea lui, dă astfel putinţa de a compara adâncimea lui cu adâncimea lăzii.

Nici o părticică, prin urmare, din trupul acelui om nu se mai află în compartimentul principal, corpul fiind ascuns în spatele maşinăriei dulapului nr. 1, iar picioarele, în locul ocupat de sertar. Acum prezentatorul e deci în măsură să arate în toată voia compartimentul principal. Ceea ce şi face deschizând amândouă uşile, cea din faţă şi cea dindărăt, fără ca nimeni să fie descoperit. Astfel, spectatorii sunt încredinţaţi că lada, în întregime, e supusă privirii lor, dimpreună cu toate părţile alcătuitoare, într-o singură şi aceeaşi clipă. Dar desigur că lucrurile nu se petrec astfel. Ei nu văd nici spaţiul din spatele sertarului, nici interiorul dulapului nr. 1, a cărui uşă din faţă e virtual închisă în clipa când prezentatorul închide uşa dindărăt. După acestea, Maelzel întoarce maşina cu totul, ridică draperia Turcului, deschide uşile din spatele şi din dreptul coapsei acestuia şi, arătând că trunchiul este plin cu maşinării, o readuce în poziţia de la început şi închide uşile.

Din clipa aceasta, omul dinlăuntru se poate mişca în voie. Ridicându-se, el se introduce în corpul Turcului, aşa încât ochii lui să fie la nivelul eşichierului. E foarte cu putinţă că se aşază pe un mic bloc de formă pătrată sau pe ieşindul care poate fi văzut într-un colţ al compartimentului principal când uşile sunt deschise. În această poziţie el poate să vadă eşichierul prin pieptarul Turcului care e făcut dintr-un material străveziu. Aducându-şi şi mâna dreaptă peste piept, el pune în mişcare mica maşinărie necesară pentru a conduce mâna stângă şi degetele automatului. Mecanismul e aşezat chiar sub umărul stâng al Turcului şi, prin urmare, mâna dreaptă a omului ascuns acolo ajunge la el mai lesne dacă presupunem că braţul lui drept e adus peste piept. Mişcarea capului, a ochilor şi a braţului drept al figurii automatului, ca şi rostirea cuvântului „şah" sunt făcute cu ajutorul unui alt mecanism din interior şi declanşate cum şi când vrea de către omul aflat înlăuntru. E foarte cu

putinţă ca mecanismul acesta în întregimea lui, cu alte cuvinte tot ce alcătuieşte însăşi esenţa aparatului, să fie cuprins în dulăpiorul, lat de vreo şase ţoli, aşezat la dreapta compartimentului principal (dreapta spectatorilor). Analizând operaţiile automatului, ne-am ferit cu dinadinsul să ne ocupăm, fie şi în treacăt, de felul cum diferitele compartimente sunt urnite şi schimbate din locul lor, căci e uşor de înţeles că lucrul acesta e cu totul lipsit de însemnătate. Într-adevăr, oricare tâmplar e destul de priceput în meseria lui ca să găsească nenumărate mijloace de a-l realiza. În afară de aceasta, am arătat că, oricare ar fi procedeul prin care schimbările de compartimente sunt înfăptuite, acestea nu se petrec în văzul spectatorilor. Concluziile noastre sunt întemeiate pe observaţiile următoare, pe care le-am făcut în timpul repetatelor noastre participări la spectacolele lui Maelzel. Parte din aceste observaţii sunt făcute în scopul de a dovedi că maşina nu poate fi pusă în mişcare decât de mintea omului şi socotim că ar fi de prisos să mai aducem alte argumente în sprijinul a ceea ce a mai fost pe deplin lămurit. Intenţia noastră este, în primul rând, de a convinge anumiţi prieteni asupra cărora un şir de raţionamente sugestive va avea mai multă înrâurire decât cea mai pozitivă demonstraţie apriorică.

I

Mutările de şah ale Turcului nu sunt făcute la intervale, ci sunt potrivite mişcărilor adversarului, cu toate că această condiţie (a regularităţii), atât de importantă în orice fel de invenţie mecanică, ar fi putut fi lesne îndeplinită dacă s-ar fi îngrădit spaţiul de timp acordat adversarului pentru o mutare. Dacă, de pildă, acest timp ar fi fost de trei minute, mutările automatului ar fi putut fi executate într-un răstimp mai lung decât trei minute. Prin urmare, lipsa de regularitate, când acestea ar fi putut fi dobândite cu atâta uşurinţă, face dovada că regularitatea nu are însemnătate în funcţionarea automatului, cu alte cuvinte, că automatul nu este numai o maşină.

II

Când automatul e pe punctul de a mişca una din piese, se poate zări o anume mişcare, foarte desluşită, tocmai dedesubtul umărului stâng. Această mişcare iscă un tremur slab în draperia care acoperă umărul stâng în faţă. Tremurul de care am vorbit se produce neapărat cu vreo două secunde înainte de a se fi mişcat braţul însuşi. Şi niciodată braţul nu se mişcă fără această mişcare pregătitoare a umărului. Să presupunem că adversarul mută o piesă şi că mutarea corespunzătoare este, ca de obicei, făcută de Maelzel pe eşichierul automatului. Să presupunem că adversarul supraveghează îndeaproape automatul, până ce descoperă mişcarea pregătitoare a umărului. Să presupunem că de îndată ce a descoperit această mişcare şi mai înainte ca braţul însuşi să se fi mişcat, el îşi retrage piesa de şah, ca şi cum şi-ar fi dat seama că a greşit în jocul său. Se va vedea că mişcarea braţului, care, în toate celelalte cazuri, urmează imediat mişcării umărului, este de această dată oprită, nu se mai produce, cu toate că Maelzel n-a reprodus pe eşichierul automatului mutarea ce corespunde retragerii adversarului. E vădit că automatul era gata să mute piesa de şah, iar dacă n-a mutat-o, aceasta se datoreşte pe de-a-ntregul retragerii adversarului, fără ca Maelzel să fi intervenit.

Faptul acesta dovedeşte cu prisosinţă, în primul rând, că intervenţia lui Maelzel, care reproduce pe eşichierul Turcului mutările adversarului, nu este neapărat necesară mişcărilor automatului. Mai dovedeşte, în al doilea rând, că mişcările acestuia sunt călăuzite de un cuget, de către un ins oarecare, ce poate să vadă eşichierul adversarului şi, în al treilea rând, că mişcările celui ascuns nu sunt călăuzite de gândirea 'ui Maelzel, care stă cu spatele la adversar în timp ce acesta îşi retrage Cutarea.

III

Automatul nu câştigă în mod invariabil partidele. Dacă el n-ar fi fost decât o maşină şi altceva nimic, lucrurile nu s-ar petrece astfel, şi ar trebui să câştige întruna. Odată descoperit principiul mulţumită căruia o maşină poate fi în aşa fel construită încât să joace o partidă de şah, atunci dezvoltarea aceluiaşi principiu ar putea să o facă în stare de a câştiga, iar o şi mai mare dezvoltare, să câştige toate partidele, cu alte

cuvinte, să bată la jocul de şah pe orice adversar. Dacă ne vom gândi bine, ne vom încredinţa că greutatea de a face ca o maşină să câştige toate partidele nu e câtuşi de puţin mai mare, în ce priveşte principiul operaţiilor necesare, decât aceea de a o face să câştige o singură partidă. Prin urmare, dacă socotim că Jucătorul de şah e o maşină, trebuie să presupunem (ceea ce e cu totul de necrezut) că inventatorul a preferat să o lase neterminată decât să perfecţioneze mecanismul automatului, presupunere care, se vede bine, e şi mai absurdă dacă ne gândim că, lăsându-l neterminat, el procura adversarilor un argument împotriva posibilităţii ca Jucătorul de şah să fie numai o maşină. Şi e tocmai argumentul de care ne folosim aici.

IV

Niciodată când situaţia partidei e grea sau încurcată nu-l vedem pe Turc dând din cap sau rotindu-şi privirile. Acest lucru se petrece numai atunci când mutarea următoare se impune de la sine sau când partida se află într-o fază în care omul ascuns în interiorul automatului nu are nevoie să se gândească mai adânc. Astfel de mişcări ale capului şi ale ochilor se văd de obicei la persoanele adâncite în gânduri şi, dacă maşina n-ar fi fost decât o maşină, ingeniosul baron Kempelen ar fi izbutit să asigure declanşarea lor la timpul potrivit, cu alte cuvinte, în momentele de încordare. Dar, în cazul de faţă, se întâmplă tocmai contrariul, şi faptul acesta vine să întărească presupunerea noastră că în interiorul maşinii se află un om. Când el e nevoit să cugete asupra partidei, nu mai are timp să se gândească a pune în mişcare acel mecanism care mişcă şi capul, şi ochii. Dar când mutarea ce trebuie făcută e de la sine înţeleasă, are timp să se ocupe de acest lucru şi vedem prin urmare capul clătinându-se şi ochii rotindu-se.

V

Când maşina e întoarsă în aşa fel încât să îngăduie spectatorilor să cerceteze spatele Turcului, când draperia e ridicată şi uşiţele din trunchiul şi coapsa acestuia sunt deschise, se vede că interiorul trunchiului e plin cu tot felul de maşinării.

Examinând cu luare-aminte această maşinărie când automatul era în mişcare, cu alte cuvinte, când întregul aparat se mişcă pe rotile, ni s-a părut că anumite părţi ale mecanismului îşi schimbă locul şi înfăţişarea într-o măsură prea mare pentru a fi pusă pe seama numai a simplelor legi ale perspectivei. După alte câteva cercetări, ne-am încredinţat că aceste schimbări neobişnuite se datorau oglinzilor aşezate în interiorul trunchiului. Introducerea oglinzilor printre piesele maşinăriei n-a putut fi făcută cu scopul de a influenţa în vreun grad oarecare, mecanismul însuşi. Acţiunea lor, oricare ar fi ea, trebuie să fie fără doar şi poate în legătură cu privirea spectatorului. Concluzia noastră neântârziată a fost că aceste oglinzi erau aşezate acolo pentru a înmulţi în faţa ochilor spectatorilor cele câteva piese mecanice, puţine la număr, aşa încât să pară că interiorul e înţesat de maşinării. Deducţia, deci, pe care o tragem de-a dreptul de aici e că maşina nu este numai o maşină : căci, dacă ar fi fost aşa, inventatorul nu numai că n-ar fi dorit câtuşi de puţin ca mecanismul său să pară a fi complicat şi n-ar fi recurs la înşelăciune, în scopul de a-i da această aparenţă, dar ar fi fost cu dinadinsul doritor de a-i convinge pe cei care au asistat la spectacolele lui de simplitatea mijloacelor prin care dobândeşte rezultate atât de uimitoare.

VI

Înfăţişarea exterioară şi mai ales gesturile automatului, privite ca o imitaţie a vieţii, nu sunt decât nişte imitaţii foarte obişnuite. Fizionomia lui nu vădeşte nici un fel de originalitate, iar în ce priveşte asemănarea cu un chip de om, cele mai de rând plăsmuiri de ceară o depăşesc. Ochii i se rotesc în cap într-un fel cu totul nefiresc şi fără nici o legătură cu mişcările corespunzătoare ale pleoapelor şi sprâncenelor. Mai cu seamă braţul îşi face diferitele mişcări într-un fel peste măsură de ţeapăn, stângaci, repezit şi schematic. Dar, cu toate acestea, afară dacă nu se datoresc neputinţei lui Maelzel de a face un lucru mai bun, nu pot fi decât urmarea unei neglijenţe intenţionate, căci de o neglijenţă întâmplătoare nici nu poate fi vorba, dacă ne gândim că ingeniosul inventator se îndeletniceşte tot timpul cu perfecţionarea maşinilor sale. E mai mult decât sigur că nu trebuie să punem pe seama

neândemânării aceastã înfăţişare lipsită de viaţă, când toate celelalte automate ale lui Maelzel alcătuiesc o dovadă a deplinei sale dibăcii de a copia mişcările şi particularităţile vieţii cu cea mai minunată asemănare. Aşa, de pildă, dansatorii lui pe frânghie n-au pereche în lume. Când clovnul râde, pe buzele lui, pe sprâncenele şi genele lui, pe toate trăsăturile feţei lui e întipărită expresia cea mai potrivită. Şi la el, şi la partenerul său, fiece gest e până-ntr-atâta de firesc şi dezbărat de orice urmă de artificialitate, încât, dacă n-ar fi fost atât de mici, şi dacă, înainte ca ei să-şi execute dansul pe frânghie, spectatorii nu şi i-ar trece din mână în mână, cu greu ai putea convinge un public oarecare că aceste automate de lemn nu ar fi făpturi însufleţite. Nu putem deci pune la îndoială dibăcia domnului Maelzel, şi de aceea trebuie neapărat să presupunem că dinadins a îngăduit ca Jucătorul de şah să rămână aceeaşi figură artificială şi lipsită de firesc pe care baronul Kempelen (fără îndoială că tot în chip intenţionat) a construit-o din capul locului. Nu e prea greu de lnţeles care i-a fost intenţia. Dacă mişcările automatului ar fi fost naturale şi pline de viaţă, spectatorul ar fi fost şi mai mult înclinat să atribuie operaţiile sale pricinii lor adevărate (adică amestecul omului ascuns înlăuntru) decât e acum, când aceste gesturi stângace şi schematice fac să se creadă că e vorba numai de un mecanism de sine stătător.

VII

Nu mult înainte de începerea partidei de şah, când prezentatorul, ca de obicei, îşi pune în funcţiune automatul nu se poate ca o ureche cât de cât deprinsă cu sunetele pricinuite de întorsul unei maşinării să nu descopere, pe loc, că e cu neputinţă ca axa învârtită în lada Jucătorului de şah cu ajutorul unei chei să fie în legătură cu vreo greutate, vreo pârghie sau cu orice fel de piesă de maşinărie dinlăuntru. Concluzia pe care o tragem de aici e aceeaşi ca în observaţia noastră. Trasul aparatului nu este negreşit necesar punerii în mişcare a automatului, şi e făcut cu scopul de a trezi în spectator ideea greşită că se află în faţa unui mecanism.

VIII

Când lui Maelzel i se pune răspicat întrebarea: „Este automatul numai o maşină sau nu?", răspunsul lui este stereotip : „Nu pot să spun nimic". Dar faima automatului şi marea curiozitate pe care a stârnit-o pretutindeni se datoresc mai degrabă părerii precumpănitoare că e numai o maşină, decât oricărei alte împrejurări. Desigur că interesul proprietarului e de a-l înfăţişa ca atare. Dar ce alt mijloc ar putea călăuzi mai simplu şi mai direct părerea spectatorului în sensul dorit decât o declaraţie lămuritoare şi afirmativă tocmai în acest sens? Pe de altă parte, ce alt mijloc mai simplu şi mai direct ar putea fi folosit pentru a zdruncina încrederea spectatorului că automatul e o maşină, şi nimic altceva, decât acest refuz de a da o declaraţie lămuritoare? Căci oamenii, fireşte, judecă astfel: e în interesul lui Maelzel să arate că automatul e o simplă maşină... Dar el refuză să facă acest lucru, de-a dreptul prin viu grai, dar nu se sfieşte, ba chiar e foarte pornit să o facă în mod indirect, prin fapte. Dacă automatul ar fi fost într-adevăr aşa cum tinde el să-l înfăţişeze prin fapte, atunci s-ar fi folosit bucuros de mărturia mult mai convingătoare a cuvântului; concluzia noastră este că motivul tăcerii sale e tocmai conştiinţa că aparatul nu este o simplă maşină. Faptele sale nu-l pot dovedi de înşelăciune; dar cuvintele lui ar putea.

IX

Când Maelzel, ca să prezinte publicului interiorul lăzii, a deschis uşa nr. 1, precum şi uşa care se află chiar în spatele acesteia, el ţine, aşa cum am mai spus, o lumânare aprinsă la uşa dindărăt. Apoi plimbă încoace şi încolo maşina întreagă, pentru ca publicul să se încredinţeze că dulapul nr. 1 e pe de-a-ntregul plin cu maşinării. În vreme ce maşina e mişcată din loc în acest fel, un observator atent va descoperi că, pe când acea parte a maşinăriei aflate în apropierea uşii principale nr. 1 rămâne cu desăvârşire nemişcată, partea de mai dinăuntru însă se clatină, într-o foarte mică măsură, dimpreună cu mişcările aparatului.

Această împrejurare a trezit în noi cea dintâi bănuială că partea din fund a maşinii era întocmită în aşa fel încât să poată lesne aluneca din poziţia ei, atunci când împrejurările ar cere-o. Am mai arătat că acest prilej se iveşte atunci când omul ascuns

înlăuntru îşi aduce corpul într-o poziţie verticală după ce s-a închis uşa dindărăt

Sir David Brewster susţine că figura Turcului e de mărime naturală, pe fapt însă, ea întrece cu mult statura obişnuită. Nimic nu e mai uşor decât să te înşeli când e vorba de mărimi. Corpul automatului e îndeobşte izolat, şi neavând nici un mijloc de a-l compara pe loc cu o formă omenească, suntem gata să-l socotim ca fiind de dimensiuni obişnuite. Această greşeală s-ar putea îndrepta dacă ne-am uita cu atenţie la Jucătorul de şah în clipa în care prezentatorul se apropie de el. Ceea ce se şi întâmplă din când în când. Desigur, domnul Maelzel nu e prea înalt, dar când se apropie de maşină, capul său e cel puţin cu optsprezece ţoli mai jos decât capul Turcului, cu toate că acesta — trebuie s-o amintim — se află aşezat.

XI

Lada în spatele căreia e aşezat automatul are o lungime de trei picioare şi şase ţoli, exact o adâncime de patru picioare şi o înălţime de două picioare şi şase ţoli. Aceste dimensiuni sunt cu totul îndestulătoare ca să adăpostească un om de o statură mai mult decât mijlocie, iar compartimentul principal poate adăposti, numai el, un ins de o înălţime potrivită, în poziţia de care am vorbit ca fiind aceea pe care trebuie să o ia o persoană ascunsă în automat. Acestea fiind faptele — şi oricine se îndoieşte de ele poate imediat să le verifice prin calcul —, socotim că e de prisos să mai stăruim asupra lor. Vrem numai să adăugăm că, deşi capacul lăzii pare a fi dintr-o scândură de o grosime de vreo trei ţoli, spectatorul însă poate să-şi dea singur seama, dacă se apleacă şi se uită în sus, când compartimentul principal e deschis, că, de fapt, capacul e foarte subţire. Şi asupra înălţimii sertarului se pot înşela cei care l-ar cerceta în treacăt. Mai există şi un spaţiu de vreo trei ţoli între înălţimea sertarului, aşa cum se vede din afară, şi partea de jos a dulapului, un spaţiu ce trebuie cuprins în înălţimea sertarului. Aceste şiretlicuri care urmăresc ca spaţiul dinlăuntrul lăzii să pară mai mic decât este în realitate sunt izvorâte din chiar intenţia inventatorului, care vrea să inspire publicului ideea greşită că adică nici o fiinţă omenească nu poate fi pitită înlăuntrul lăzii.

XII

Compartimentul principal e pe dinăuntru căptuşit în întregime cu postav. Socotim că acest postav e pus acolo într-un scop îndoit. o anumită parte, fiind bine întinsă, e menită poate să alcătuiască singurele despărţituri care trebuie mutate din loc atunci când omul dinlăuntru îşi schimbă poziţia, adică peretele mobil aflat între compartimentul principal şi spatele dulapului nr. 1, precum şi peretele dintre acelaşi compartiment şi spaţiul dindărătul sertarului deschis. Dacă presupunem că aşa se petrec lucrurile, dispare dintr-o dată dificultatea de a schimba din loc tăbliile despărţitoare, dacă s-ar putea presupune că ar fi existat cândva asemenea dificultate. Cel de-al doilea scop în care s-a pus căptuşeala de postav este de a înăbuşi orice zgomote pricinuite de persoana dinlăuntru şi de a le face să nu poată fi desluşite.

XIII

Aşa cum am mai arătat, nu-i e îngăduit adversarului să joace şah pe tăblia automatului, ci, dimpotrivă, locul său e la o oarecare depărtare de el. Dacă ar întreba cineva care e pricina cea mai probabilă a acestei măsuri, i se va spune desigur că, dacă adversarul ar fi aşezat într-alt fel, corpul lui s-ar interpune între maşină şi spectatori, împiedicându-i să vadă lămurit jocul. Dar această dificultate ar putea fi lesne înlăturată, fie înălţând scaunele pe care şade publicul, fie întorcând spre spectatori capătul lăzii în tot timpul cât ţine partida. Adevărata pricină a opreliştii e, pesemne, cu totul alta. Dacă adversarul ar fi aşezat astfel încât să vină în atingere cu lada, s-ar putea ca secretul să fie descoperit, într-adevăr, un auz ascuţit ar desluşi respiraţia omului ascuns înlăuntru.

XIV

Cu toate că domnul Maelzel, când deschide şi expune interiorul maşinii, se depărtează uneori, foarte uşor, de la programul pe care am arătat că-l urmează, el nu se depărtează niciodată în aşa măsură încât să înlăture explicaţia noastră. Se ştie, de pildă, că, înainte de toate, el deschide sertarul, dar

niciodată nu deschide compartimentul principal fără să fi închis mai întâi uşa dindărăt a dulapului nr. 1, aşa cum nu deschide niciodată compartimentul principal fără să fi tras mai întâi sertarul. Şi niciodată nu închide sertarul fără să fi închis, mai înainte, compartimentul principal. Nu deschide niciodată uşa dindărătul dulapului nr. 1 când compartimentul principal e deschis, iar partida de şah nu începe niciodată până ce întreaga maşină nu a fost închisă. Prin urmare, dacă ţinem seama că ar fi fost absurd ca niciodată, nici într-o singură împrejurare, domnul Maelzel să nu se fi abătut de la programul despre care am arătat că este necesar demonstraţiei noastre, acesta devine unul dintre cele mai puternice argumente cu putinţă în sprijinul ei. Iar argumentul devine cu atât mai puternic dacă ţinem seama tocmai de faptul că domnul Maelzel se depărtează câteodată de la program, dar niciodată într-o asemenea măsură încât să dezmintă explicaţia noastră.

XV

Pe tăblia automatului se află, cât ţine spectacolul, şase lumânări. În chip firesc se naşte întrebarea: ce nevoie e de atâtea lumânări, când una singură sau cel mult două ar fi prea destul să permită spectatorilor să vadă bine eşichierul într-o încăpere, de altminteri, atât de puternic luminată cum e totdeauna sala de spectacol — şi mai ales dacă presupunem că maşina nu e decât o maşină — nu e nevoie de atâta lumină, ci la drept vorbind, nu e nevoie chiar deloc pentru ca aparatul să poată funcţiona — şi mai cu deosebire când pe masa adversarului se află numai o singură lumânare? Cel dintâi răspuns şi cel mai firesc e că o lumină atât de puternică e necesară pentru a permite omului dinlăuntru să vadă prin ţesutul străveziu (pesemne un văl subţire) din care e făcut pieptul turcului. Dar dacă ne uităm la felul cum sunt orânduite lumânările, o altă concluzie se impune de la sine. Precum am mai spus, sunt şase lumânări cu totul, aşezate câte trei de fiece parte a manechinului. Cele mai mari sunt cele mai depărtate de spectatori, cele din mijloc sunt cu vreo doi ţoli mai scurte, şi cele mai apropiate de public sunt încă şi mai scurte cu vreo doi ţoli, iar lumânările de pe o latură sunt de o înălţime diferită decât cele aşezate în partea dimpotrivă, într-o măsură de vreo doi ţoli,

cu alte cuvinte, cea mai lungă lumânare de pe o latură e cu vreo trei ţoli mai scurtă decât cea mai lungă lumânare de pe latura opusă, şi aşa mai departe. E deci limpede că nu există două lumânări de aceeaşi înălţime şi, prin urmare, greutatea de a-ţi da seama de felul materialului din care e făcut pieptul manechinului (asupra căruia lumina e îndreptată cu dinadinsul) e simţitor sporită prin multiplele încrucişări ale razelor care îţi iau vederea, şi aceste încrucişări sunt obţinute tocmai prin aşezarea focarelor de radiaţie la niveluri diferite.

XVI

Pe vremea când Jucătorul de şah se mai afla în stăpânirea baronului Kempelen, s-a băgat de seamă, de mai multe ori, în primul rând că un italian ce făcea parte din suita baronului nu putea fi niciodată văzut în răstimpul în care Turcul juca o partidă de şah. În al doilea rând, că italianul căzând odată grav bolnav, spectacolele au fost întrerupte până la însănătoşirea lui. Acest italian spunea sus şi tare că e cu totul neştiutor în ale jocului de şah, deşi toţi ceilalţi inşi din suita baronului jucau destul de bine. S-au băgat de seamă unele amănunte de acelaşi fel când automatul a intrat pe mâinile lui Maelzel. Există un om, pe nume Schlumberger, care îl însoţeşte pretutindeni, dar care nu are altă ocupaţie cunoscută decât să ajute la împachetarea şi despachetarea automatului. E un om de o statură cam mijlocie şi foarte gârbovit. Nu Putem şti dacă afirmă că joacă sau că nu joacă şah. E însă lucru foarte sigur că n-a fost văzut niciodată în timpul spectacolului cu Jucătorul de şah, cu toate că a fost adesea văzut înainte şi după spectacol. Mai mult încă: acum câţiva ani, Maelzel a fost în trecere cu automatele sale Prin Richmond, unde le-a şi expus, credem a şti, în casa pe care o ţine astăzi domnul Boissieux, cu academia sa de dans. Schlumberger s-a îmbolnăvit pe neaşteptate, şi în tot timpul cât a zăcut, n-a mai fost nici Un spectacol cu Jucătorul de şah. Faptele acestea sunt binecunoscute multora dintre concetăţenii noştri. Explicaţia dată cu privire la întreruperea spectacolelor n-a fost boala lui Schlumberger. Fără să mai facem nici un comentariu, lăsăm în seama cititorului să tragă concluziile fireşti din toate acestea.

XVII

Turcul joacă şah cu braţul stâng. Un amănunt atât de însemnat nu poate fi întâmplător. Brewster însă nu-l ia în seamă. Se mărgineşte, credem, să constate faptul. Cei mai recenţi autori de tratate despre acest automat par a nu-l fi observat nici ei deloc şi nu pomenesc de el. Autorul broşurii de care aminteşte Brewster îl semnalează, dar îşi recunoaşte neputinţa de a-l tălmăci. E totuşi limpede că astfel de nepotriviri şi ciudăţenii vădite trebuie să ne călăuzească (dacă e cu putinţă) pe calea adevărului.

Amănuntul că automatul joacă şah cu mâna stângă nu poate avea legătură cu funcţiunile maşinii, socotită numai ca maşină. Orice fel de mecanism care ar determina un manechin să mişte braţul stâng într-un fel sau altul ar putea, la o adică, să-l facă să mişte tot aşa de bine şi braţul drept. Dar acest principiu nu poate fi aplicat şi alcătuirii omeneşti, în care există o deosebire adâncă în ce priveşte construcţia şi mai cu seamă vigoarea braţului drept şi a celui stâng.

Gândindu-ne la faptul acesta din urmă, trebuie să facem o apropiere firească între această vădită ciudăţenie a automatului şi acest amănunt propriu făpturii omeneşti. Trebuie deci să ne gândim la vreo excepţie, deoarece Jucătorul de şah joacă tocmai aşa cum n-ar juca un om. Aceste idei, odată admise, pot şi singure să trezească în noi gândul că un om ar fi ascuns înlăuntru. Încă vreo câţiva paşi şi vom ajunge, în sfârşit, pe nesimţite, la rezultat. Automatul joacă şah cu braţul stâng din pricină că, în împrejurările date, e de dorit, desigur, ca omul dinlăuntru să poată să joace cu braţul drept.

Să presupunem, de pildă, că automatul joacă şah cu braţul drept. Pentru a ajunge la mecanismul care mişcă braţul şi care, precum am spus, se află tocmai deasupra umărului, ar trebui neapărat ca omul pitit înlăuntru să se slujească de braţul său drept într-o poziţie nesuferit de grea şi de nefirească (adică ridicându-l strâns pe lângă corp şi strivit cu putere între corpul său şi coasta automatului), sau poate să se slujească de braţul stâng aducându-l peste piept. Nici într-un caz, nici în altul, el n-ar putea să lucreze cu uşurinţa şi precizia necesare. Dar dacă, dimpotrivă, automatul ar juca, aşa cum joacă în realitate, cu braţul stâng, toate greutăţile ar fi înlăturate. Braţul drept al

omului dinlăuntru e adus pe lângă piept, şi degetele mâinii sale drepte acţionează, fără nici o greutate, asupra mecanismului care se află în umărul manechinului.
Socotim că nu se poate aduce nici un argument temeinic împotriva explicaţiei noastre la Automatul jucător de şah.